

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱ, ԷԼԵԿՏՐԱՏԵԽՆԻԿԱ

ԷԼԵԿՏՐԱՏԵԽՆԻԿԱ, ԷԼԵԿՏՐԱԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱ

ՀՏԴ 621.314.1

Վ.Կ. ՀԱՄԲԱՐՅԱՆ, Մ.Զ. ՀԱԿՈՔՅԱՆ

ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ԼԱՐՄԱՆ ԿԵՐԱՎՈՒՄԻՆԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄԸ ԵՎ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԻ ՍՏԱՅՈՒՄԸ ՎԻՐՏՈՒԱԼ ՄՈԴԵԼՈՎ

Հետազոտվում են ավտոմատ կառավարման համակարգերում լայն կիրառում գտած հաստատուն լարման կերպափոխիչների սխեմաների տարբերակները, դիտարկվում է դրանց բնութագրերի ստացումը վիրտուալ մոդելի միջոցով:

Հաստատուն լարման կերպափոխիչները կիրառվում են հաստատուն լարման մեկ մակարդակը մեկ այլ մակարդակի կերպափոխելու համար, ընդ որում՝ ելքի լարման միջին արժեքը կարելի է կարգավորել (կայունացնել): Հաստատուն լարման կերպափոխիչների աշխատանքի հիմքում ընկած է էներգիայի իմպուլսային կերպափոխման եղանակը, որի դեպքում մուտքի հաստատուն լարումը վերածվում է ուղղանկյուն իմպուլսային լարման և հարթեցվում գոտիով:

Առանցքային բաներ. հաստատուն լարման կերպափոխիչ, ավտոմատ կառավարման համակարգ, կառավարման շղթա, տրանզիստոր, բեռ, գոտի:

Հաստատուն լարման կերպափոխիչները լայնորեն կիրառվում են տարբեր էլեկտրոնային սարքավորումներ սնելու համար: Դրանք օգտագործվում են տարբեր ավտոմատ կառավարման համակարգերի սխեմաներում, հաշվողական տեխնիկայի սարքերում, ռոբոտոտեխնիկայում, կապի սարքավորումներում և այլուր [1]:

Եթե սարքավորումները սնուցվում են գալվանական տարրերից կամ մարտկոցներից, ապա լարման՝ պահանջվող մակարդակին փոխարկմանը հնարավոր է հասնել միայն հաստատուն լարման կերպափոխիչների միջոցով [1,2]:

Սովորաբար հաստատուն լարումը վերածվում է փոփոխական լարման և մի քանի տասնյակ կամ նույնիսկ հարյուրավոր կիլոհերց հաճախականությամբ մեծանում (նվազում) է, այնուհետև ուղղիչի միջոցով ուղղվում և տրվում է բեռին: Նման կերպափոխիչները հաճախ կոչվում են իմպուլսային փոխարկիչներ: Որպես օրինակ համակարգչային բլոկում առկա 1,5 Վ-ը փոխակերպվում և համակարգչային USB պորտին է հասնում մինչև 5Վ [3,4]:

Իմպուլսային կերպափոխիչների առավելությունը նաև այն է, որ ունեն բարձր օ.գ.գ.(60÷90% սահմանում) և մուտքային լարումների լայն դիապազոն. Մուտքային լարումը կարող է լինել ելքայինից բավականին ցածր:

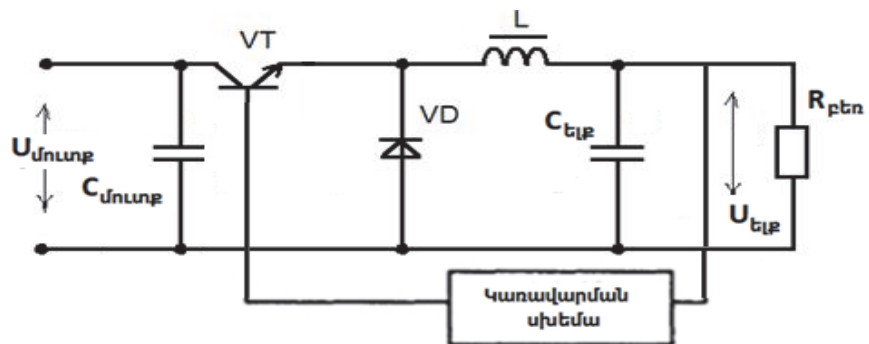
Հաստատուն լարման կերպափոխիչները բաժանվում են մի քանի խմբերի:

1. step- down կամ buck- իջեցնող կերպափոխիչ: Այս փոխարկիչների ելքային լարումը, որպես կանոն, ավելի ցածր է, քան մուտքային լարումը:

Առանց կարգավորող տրանզիստորի ջերմային հատուկ կորուստների՝ 12 ... 50 Վ մուտքային լարման դեպքում կարելի է ստանալ ընդամենը մի քանի վոլտ լարում:

Նման կերպափոխիչների ելքային հոսանքը կախված է բեռի պահանջարկից, որն իր հերթին որոշում է փոխարկիչի սխեման:

Իջեցնող chooper-buck տեսակի փոխարկիչի սխեման ցույց է տրված նկ.1-ում:

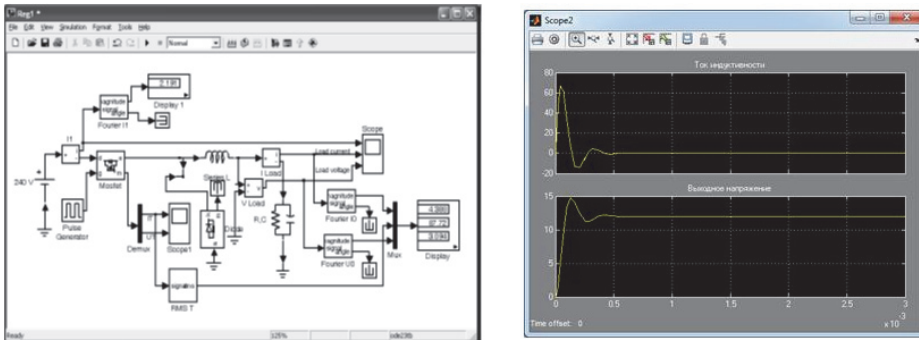
Նկ.1. Իջեցնող chooper-buck տեսակի փոխարկիչի սխեման

$U_{մուտք}$ մուտքային լարումը տրվում է $C_{մուտք}$ զտող մուտքային կոնդենսատորին: Որպես բանալիային տարր օգտագործվում է VT տրանզիստորը: Այն իրականացնում է հոսանքի բարձր հաճախականային կոմուտացիա, որը կարող է լինել սովորական երկբևեռ տրանզիստոր կամ MOSFET, IGBT կառուցվածքով տրանզիստոր: Բացի նշվածներից, սխեմայում առակա են VD դիոդ, L և $C_{ելք}$ ելքային զտիչներ, որոնցից էլ լարումն անցնում է $R_{բեռ}$ բեռին: Դժվար չի տեսնել, որ բեռը հաջորդաբար միացված է VT և L տարրերին, այսինքն սխեման հաջորդական է, որի պատճառով էլ տեղի ունենում լարման իջեցումը:

Թվային տեխնիկայի ներկայիս զարգացածության աստիճանը թույլ է տալիս մոդելավորել տարատեսակ էլեկտրոնային սխեմաներ: Այդ գործընթացը հնարավորություն է ստեղծում՝ առանց նյութական մեծ ծախսերի և ժամանակի անտեղի կորուստի, ստանալ էլեկտրական սխեմաների աշխատանքի իդեալական պատկերը և պարամետրերը:

MATLAB համակարգի Simulink ընդլայնման փաթեթը գծային և ոչ գծային դինամիկական համակարգերի և սարքավորումների մոդելավորման համար նախատեսված ինտերակտիվ ծրագրային համալիրի միջուկն է:

Իջեցնող կերպափոխիչի մոդելը, հավաքված Simulink-ով, պատկերված է նկ. 2-ում:

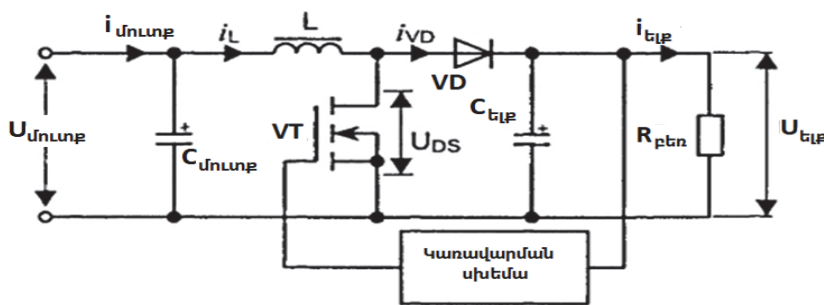

Նկ. 2. Իջեցնող կերպափոխիչի մոդելի տեսքը

Մոդելավորման մեթոդի ճիշտ ընտրությունը որոշիչ է մոդելավորման հաջողության համար:

2. step-up կամ boost- բարձրացնող կերպափոխիչ: Այս տիպի կերպափոխիչներում ելքային լարումը բարձր է մուտքայինից: Օրինակ՝ 5Վ մուտքային լարման դեպքում ելքում կարելի է ստանալ մինչև 30Վ լարում, ինչպես նաև հնարավոր են դրա սահուն կարգավորումը և կայունացումը:

Բարձրացնող կերպափոխիչներն օգտագործվում են հիմնականում ցածր վոլտային սնման դեպքում, օրինակ՝ 2-3 մարտկոցներից: Օգտագործելով բարձրացնող կերպափոխիչ՝ սխեմայի ելքում կարելի է ստանալ 12÷15Վ լարում՝ ցածր հոսանքի օգտագործմամբ (նկ.3): Շատ հաճախ բարձրացնող կերպափոխիչն անվանում են «բուստեր»:

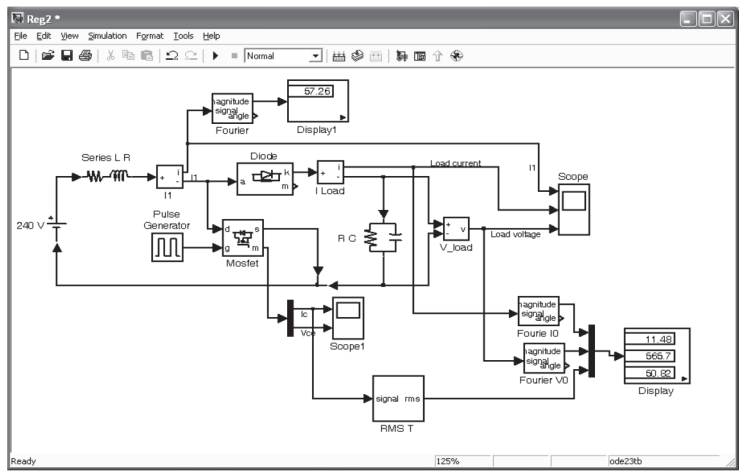
Նկ.3. Բարձրացնող կերպափոխիչի ֆունկցիոնալ սխեման

$U_{մուտք}$ մուտքային լարումը տրվում է $C_{մուտք}$ մուտքային զտիչին և փոխանցվում հաջորդաբար միացված L ինդուկտիվ կոճին և VT կոմուտացնող դաշտային տրանզիստորին: Կոճի և տրանզիստորի միացման հանգույցին միացված է VD

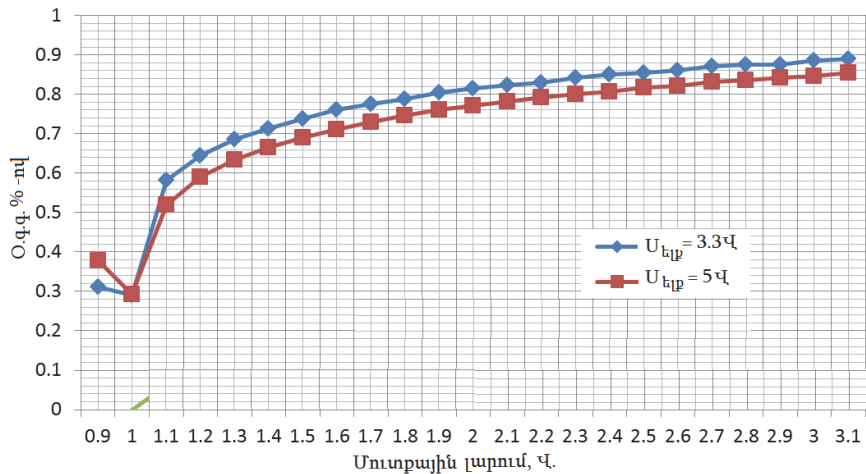
դիողը: Դիողի մյուս ելուստին միացված են $R_{բեռ}$ բեռը և շունտավորող $C_{ելք}$ կոնդենսատորը: VT տրանզիստորը կառավարվում է կառավարման սխեմայով, որն ապահովում է կայուն հաճախականությամբ կառավարման ազդանշան՝ D լրացման կարգավորվող գործակցով, այնպես, ինչպես նկ. 7-ում պատկերված սխեմայի նկարագրման դեպքում: VD դիողը անհրաժեշտ պահին արգելափակում է բանալիային տրանզիստորի բեռնվածությունը:

Երբ բաց է բանալիային տրանզիստորը, սխեմայի L կոճի աջ ելքը միանում է $U_{մուտք}$ սնման աղբյուրի բացասական բևեռին: Աճող հոսանքը սնման աղբյուրից անցնում է կոճի և բաց տրանզիստորի միջով, կոճի մեջ կուտակելով էներգիա: Այդ ժամանակ VD դիողը արգելափակում է բեռը և ելքային կոնդենսատորը բանալիային սխեմայից՝ այդպիսով կանխարգելելով ելքային կոնդենսատորի լիցքաթափումը բաց տրանզիստորի միջով: Բեռնվածությունը այդ պահին սնվում է $C_{ելք}$ կոնդենսատորում կուտակված էներգիայով: Բնական է, որ լարումը ելքային կոնդենսատորում ընկնում է: Հենց որ լարումը ելքում տրվածից փոքր ինչ կիջնի, VT բանալիային տրանզիստորը փակվում է, և դրոսելում կուտակված էներգիան VD դիողի միջոցով լիցքավորում է $C_{ելք}$ կոնդենսատորը, որը սնում է բեռին: Այդ դեպքում L կոճի ինքնինդուկցիայի էլշուն գումարվում է մուտքային լարմանը և փոխանցվում է բեռին, հետևաբար՝ ելքում լարումը ստացվում է մուտքային լարումից մեծ: Երբ ելքային լարումը հասնում է կայունացված սահմանված մակարդակին, կառավարման սխեման բացում է VT տրանզիստորը, և գործընթացը կրկնվում է էներգիայի կուտակման փուլից:

Բարձրացնող կերպափոխիչի մոդելը, հավաքված Simulink-ով, պատկերված է նկ. 4-ի ա-ում, իսկ բնութագրերի տեսքը՝ նկ. 4-ի բ-ում:

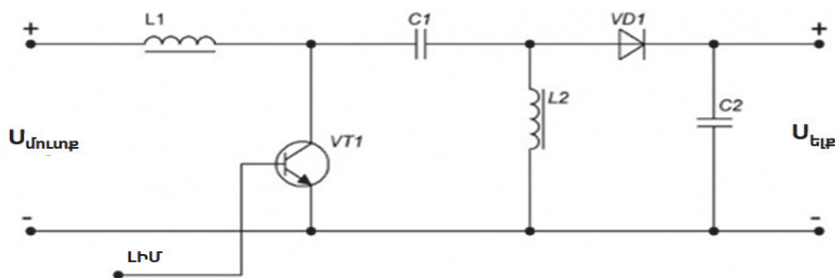
Նկ. 4- ա. Բարձրացնող կերպափոխիչի մոդելի տեսքը

Նկ. 4-բ. Բնութագրերի տեսքը

3. SEPIK (single-ended primary-inductor converter)-ունիվերսալ կերպափոխիչներ: Այս կերպափոխիչների ելքային լարումը պահվում է տրված մակարդակով՝ ինչպես մուտքայինից բարձր, այնպես էլ՝ ցածր: Խորհուրդ է տրվում օգտագործել, երբ մուտքային լարումը կարող է փոփոխվել զգալի սահմաններում: Օրինակ՝ մարտկոցի լարումը կարող է փոփոխվել 9÷14Վ սահմաններում, երբ պահանջվում է ստանալ 12Վ կայուն լարում:

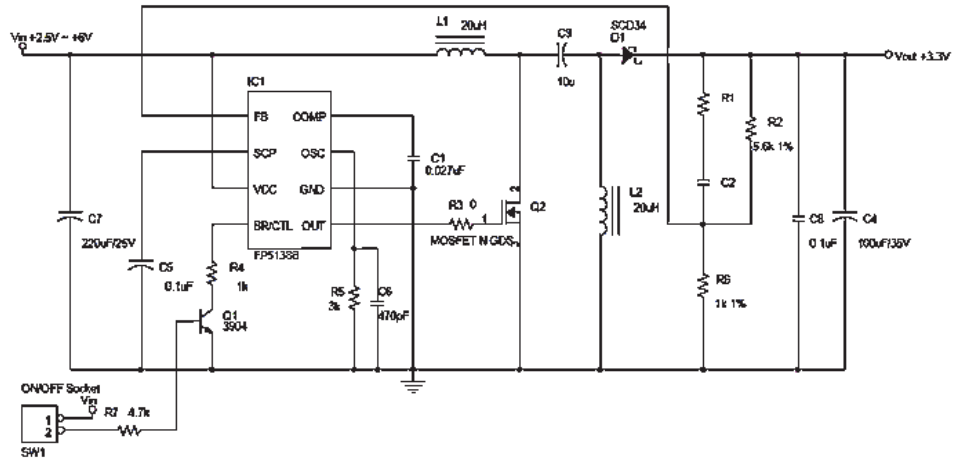
Նման կերպափոխիչներն օգտագործվում են հիմնականում այն դեպքում, երբ բեռն ունի աննշան հզորություն, իսկ մուտքային լարումը փոփոխվում է ելքից կախված (նկ. 5):

Նկ. 5. SEPIK կերպափոխիչի ֆունկցիոնալ սխեման

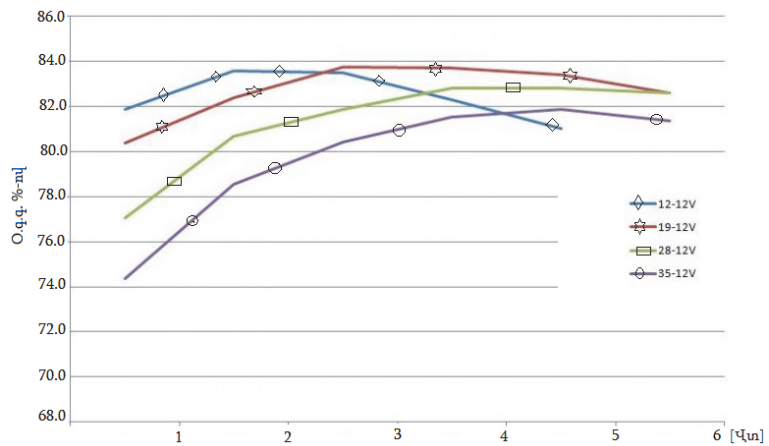
Սխեման շատ նման է բարձրացրող կերպափոխիչի սխեմային (նկ. 3), բայց ունի լրացուցիչ տարրեր՝ C1 կոնդենսատոր և L2 կոճ: Լարման իջեցման ռեժիմում հենց այդ տարրերն են ապահովում կերպափոխիչի աշխատանքը:

SEPIK կերպափոխիչներն օգտագործվում են այն դեպքերում, երբ մուտքային լարումը փոխվում է լայն դիապազոնում (նկ. 6-ա):

Նկ. 6-ա. SEPIK կերպավորիչի սկզբունքային սխեման

Քանի որ SEPIS կերպավորիչն օժտված է ոչ միայն կարգավորվող ելքով, այլև ունիվերսալ մուտքով, ապա օ. գ. գ. -ի արդյունավետությունը կարելի է չափել տարբեր աշխատանքային ռեժիմներում և ստանալ աշխատանքային բնութագծեր տարբեր գրաֆիկների տեսքով: Մուտքային 12, 19 և 35 վ լարումների դեպքում ելքում ստացվում է 5 վ: Գրաֆիկի հորիզոնական առանցքի միավորները համապատասխանում են 5 Վտ քայլերին (նկ. 6-բ):

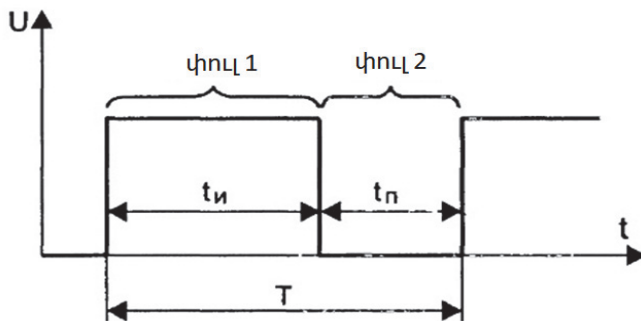
Նկ. 6-բ. SEPIK կերպավորիչի աշխատանքային բնութագծերը տարբեր գրաֆիկների տեսքով

4. **inverting converter - ինվերտող կերպավորիչ:** Այս կերպավորիչների հիմնական ֆունկցիան ելքում սնման աղբյուրի նկատմամբ հակառակ բևեռականությամբ լարում ստանալն է: Սա շատ հարմար է այն դեպքերում, երբ

պահանջվում է ստանալ երկբևեռ սնուցում: Նման կերպափոխիչ կիրառվում է հիմնականում օպերացիոն ուժեղարանների սնման համար:

Թվարկված կերպափոխիչները կարող են լինել կայունացված կամ չկայունացված, ելքային լարումը կարող է կապված լինել գալվանական կապով մուտքայինի հետ կամ ունենալ լարումների գալվանական հանգուցալուծում: Ամեն ինչ կախված է կոնկրետ սարքավորումից, որում օգտագործվելու է կերպափոխիչը:

5. **PWM -լայնա-իմպուլսային մոդուլյացիա (LHՄ):** Կառավարման սխեման ձևավորում է ուղղանկյունաձև կայուն հաճախականությամբ իմպուլսներ, որոնք ցույց են տրված նկ. 7-ում:

Նկ. 7. Կառավարման իմպուլսներ

Նկ. 7-ում t_n -ն իմպուլսի տևողությունն է, այսինքն տրանզիստորը բաց է, t_n -ն դադարի տևողությունն է, տրանզիստորը փակ է: t_n/T հարաբերակցությունը կոչվում է duty cycle լրացման գործակից, նշվում է D տառով և արտահայտվում է %-ներով կամ ուղղակի թվերով: Օրինակ, $D=50\%$ դեպքում ստացվում է $D=0,5$:

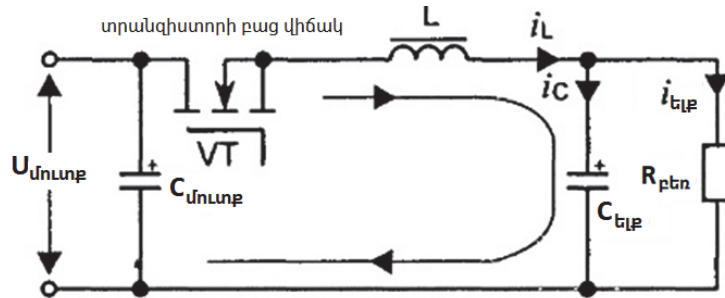
Այսպիսով, D -ն կարող է փոփոխվել 0-ից մինչև 1: $D=1$ դեպքում բանալիային տանզիստորը գտնվում է լիարժեք հաղորդականության վիճակում, իսկ $D=0$ ՝ անջատման վիճակում, այսինքն փակ է: Հեշտ է կռահել, որ երբ $D=50\%$, ելքային լարումը հավասար կլինի մուտքային լարման կեսին:

Ակնհայտ է, որ ելքային լարման կարգավորումը տեղի է ունենում t_n կառավարող իմպուլսի լայնության փոփոխության հաշվին: Կարգավորման այդ սկզբունքը կոչվում է լայնա-իմպուլսային մոդուլյացիա (PWM): Գործնականում բոլոր իմպուլսային սնուցման բլոկներում հենց LHՄ-ի միջոցով է իրականանում ելքային լարման կայունացումը:

Նկ. 1 և 3-ում ցուցադրված սխեմաներում LHՄ «թաքցված է» «կառավարման սխեմա» ուղղանկյուններում, որն իրականացնում է որոշակի լրացուցիչ ֆունկցիաներ: Օրինակ, դա կարող է լինել ելքային լարման սահուն թողարկում, փոխարկիչի հեռակառավարման միացում կամ կարճ միացումից պաշտպանություն:

Ըստ նկ. 8-ի և 9-ի, D գործակցով է որոշվում, թե որքան ժամանակով է բաց լինելու (փուլ 1) կամ փակ լինելու (փուլ 2) բանալիային տրանզիստորը: Այդ երկու ֆազերի համար կարելի է ներկայացնել սխեման երկու նկարներով՝ նկ. 8 և 9:

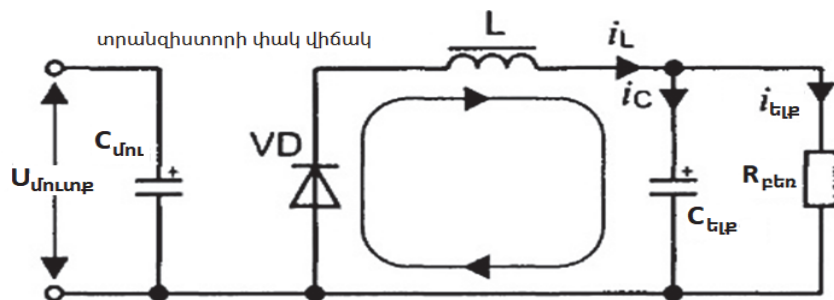
Նկ. 8-ում ցուցադրված չեն այն տարրերը, որոնք տվյալ ֆազում չեն օգտագործվում:

Նկ. 8. Փուլ 1

Բաց տրանզիստորի դեպքում սնման աղբյուրից (գալվանական էլեմենտ, մարտկոց, ուղղիչ) հոսանքն անցնում է L ինդուկտիվ դրոսելի, R_{բեռ} բեռի, լիցքավորվող C_{ելք} կոնդենսատորի միջով: Այդ ժամանակ բեռի միջով անցնում է հոսանք, C_{ելք} կոնդենսատորը և L դրոսելը կուտակում են էներգիա: i_L հոսանքը աստիճանաբար աճում է, ինչը դրոսելի ինդուկտիվության ազդեցությունն է: Այդ ֆազը կոչվում է «լիցքավորող-հավաքող»:

Հենց որ բեռի վրա լարումը հասնում է տրված արժեքին, VT տրանզիստորը փակվում է, և սարքավորումն անցնում է երկրորդ՝ լիցքաթափման ֆազին: Փակ տրանզիստորը նկարում ցուցադրված չէ, իրականում այն փակ է:

Նկ. 9. Փուլ 2

Փակ տրանզիստորի դեպքում դրոսելում էներգիայի համալրում տեղի չի ունենում, քանի որ սնման աղբյուրն անջատած է: L ինդուկտիվությունը ձգտելու է դիմադրել դրոսելի փաթույթի միջով անցնող հոսանքի արժեքի և ուղղության

փոփոխմանը: Հոսանքն ակնթարթորեն ընդհատվել չի կարող և փակվում է «դիոդ-բեռ» շղթայի միջոցով: Այդ պատճառով VD դիոդը կոչվում է լիցքաթափող: Կառավարման գործընթացի ավարտվելուց հետո ֆազ 2-ը անցնում է ֆազ 1-ին, գործընթացը նորից կրկնվում է: Դիտարկված սխեմայի ելքում մաքսիմալ լարումը կարող է հավասարվել մուտքայինին, բայց ոչ ավելի:

Որպեսզի ստանալ ավելի մեծ լարում, քան մուտքայինն է, օգտագործվում են բարձրացնող կերպափոխիչներ:

Բերված ցուցադրական օրինակներից ակնհայտ է, որ MATLAB/Simulink փաթեթի միջոցով մոդելավորումը ունակ է լուծելու սարքավորումների ստեղծման ոլորտի բազմաթիվ խնդիրներ: Իհարկե, այդպիսի մոդելավորումը երբեք չի փոխարինի սարքերի իրական (ֆիզիկական) կառուցմանը և թեստավորմանը: Սակայն այն կարող է կտրուկ կրճատել նոր էլեկտրական սարքերի ստեղծման աշխատարար և թանկարժեք փուլերը: Կարելի է համարել, որ այդպիսի սարքերի ստեղծումից առաջ կատարվող մոդելավորումը ներկայումս նախագծման պարտադիր նորմ է:

Արժե նշել նաև, որ մոդելավորման գործընթացում սխեմայի բոլոր բաղադրիչները իդեալական են, այսինքն միացումը և անջատումը տեղի է ունենում առանց ձգձգումների, իսկ ակտիվ դիմադրությունը զրոյական է:

Աշխատանքում դիտարկված ավտոմատ կառավարման համակարգերում լայն կիրառում գտած հաստատուն լարման կերպափոխիչների սխեմաների պատրաստման դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել շատ հանգամանքներ, քանի որ շատ բան կախված է օգտագործվող բաղադրիչների որակից և մոնտաժի պարագիտային կարողությունից: Չպետք է մոռանալ նաև, որ ինդուկտիվության արժեքը որոշում են կերպափոխիչի երկու ռեժիմները: Փոքր ինդուկտիվության դեպքում կերպափոխիչը կաշխատի ընդհատվող հոսանքների ռեժիմում, ինչը ընդհանրապես անթույլատրելի է սնման աղբյուրների համար, իսկ եթե ինդուկտիվությունը բավականին մեծ է, աշխատանքը իրականացվում է չընդհատվող հոսանքների ռեժիմում, ինչը թույլ է տալիս ելքային գոտիների միջոցով ստանալ անընդհատ լարում: Օ. գ. գ. -ի որոշակի բարձրացման համար VD կարգային դիոդը փոխարինվում է MOSFET տրանզիստորով, որը ցանկացած պահին բացվում է կառավարման սխեմայով: Այդպիսի կերպափոխիչները կոչվում են սինքրոն: Դրանց օգտագործումն արդարացված է, եթե կերպափոխիչի հզորությունը բավականին մեծ է:

Ամփոփելով կարելի է փաստել նաև, որ մոդելավորման գործընթացը հնարավորություն է ստեղծում, առանց նյութական մեծ ծախսերի և ժամանակի անտեղի կորստի, ստանալ էլեկտրական սխեմաների աշխատանքի իդեալական

պատկերը և պարամետրերը: Նման աշխատանքների կարևորության մեկ այլ տեսանկյունն էլ այն է, որ նախապես կարելի է չափել համակարգի սխալները և հնարավորինս փոքրացնել դրանք:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Քարեղամյան Գ.Վ.** Ուժային էլեկտրոնիկայի հիմունքներ /Ուսումնական ձեռնարկ. – Երևան: ՀՊՃՀ, 2011. - 135 էջ:
2. **Попков О.З.** Основы преобразовательной техники. –М. : Издательский дом МЭИ, 2007. - 200 с.
3. **Розанов Ю.К.** Силовая электроника: Учебник для вузов. -М.: Издательский дом МЭИ, 2007.-632 с.
4. **Герман-Галкин С.Г.** Matlab & Simulink / Проектирование механотронных систем на ПК. – СПб.: КОРОНА Век, 2008. – 368 с.

Վ.Կ. ԱՄԲԱՐՅԱՆ, Մ.Յ. ԱԿՕՍՅԱՆ

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ ПОСТОЯННОГО НАПРЯЖЕНИЯ И ПОЛУЧЕНИЕ ИХ ХАРАКТЕРИСТИК С ПОМОЩЬЮ ВИРТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ

Исследованы варианты цепей преобразователей постоянного напряжения, широко используемых в системах автоматического управления, и вопросы получения их характеристик с помощью виртуальной модели.

Ключевые слова: преобразователь постоянного напряжения, система автоматического управления, схема управления, транзистор, нагрузка, фильтр.

V.K. HAMBARYAN, M.Z. HAKOPYAN

INVESTIGATING TRANSFORMERS OF CONSTANT VOLTAGE AND OBTAINING THEIR CHARACTERISTICS BY A VIRTUAL MODEL.

The variants of circuits of a CV converter widely used in automatic control systems, and issues on obtaining their characteristics using a virtual model are considered.

Keywords: CV voltage converter, automatic control system, control circuit, transistor, load, filter.